

MUHAMMED BİLAL ÇELİK

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi
(Türkiye)

EBU'L-GAZİ BAHADIR HAN VE ŞECERE-İ TERAKİMESİ¹

Öz

İçinden çıktığı hanedandan daha büyük bir üne sahip olan Ebu'l-Gazi Bahadır Han (1603-1663), Hive Hanlığı hükümdarlarından biridir. Babası Arap Muhammed Han'ın ölümünden sonra hanlık ciddi karışıklıklar yaşamış, ortaya çıkan mücadeleler onun yirmi yıla yakın bir süre ülke dışında yaşamasına sebep olmuştur. Bu sürgün dönemini Ebu'l-Gazi boş geçirmemiş, kaldığı ülke ve bölgelerde Farsça ve Moğolca öğrendiği gibi, tarihî malzeme olarak çok sayıda kaynak toplamıştır. 1645 yılında Hive Hanlığı tahtını ele geçirdiğinde ülkeyi ciddi bir değişim ve dönüşüme uğrattığı gibi pek çok sefer gerçekleştirerek hanlığının gücünü çevre ülke ve bölgelere ispat etmiştir. Bunun yanı sıra bilim insanı olarak Türk tarihine iki önemli eser kazandırmıştır. Bu eserlerinden *Şecere-i Terâkime* bir *Oğuzname* olup kendisine tabi kıldığı Türkmen ulularının isteği üzerine kaleme almıştır. Bu makalede Ebu'l-Gazi'nin bir siyaset adamı olarak gerçekleştirdiği faaliyetlerin yanı sıra bir bilim insanı olarak ele aldığı eserlerden *Şecere-i Terâkime*'nin kaleme alınış süreci ve içeriği ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebu'l-Gazi, Şecere-i Terâkime, Oğuzname, Hive Hanlığı

Summary

Abu'l-Ghazi Bahadır Khan (1603-1663), who had a greater reputation than the dynasty he came from, is one of the rulers of the Khiva Khanate. After the death of his father, Arap Muhammed Khan, the khanate experienced serious turmoil, and the resulting struggles caused him to live abroad for nearly twenty years. Abu'l-Ghazi did not spend this exile period in vain, he learned Persian and Mongolian in the countries and regions where he stayed, and collected many sources as historical material. When he took the throne of the Khanate of Khiva in 1645, he made a serious change and transformation in the country and proved the power of his khanate to the surrounding countries and regions by carrying out many expeditions. In addition, as a scientist, he brought two important manuscripts to Turkish history. One of these works, *Shajara-i Tarâqima*, is an *Oğuzname* and was written at the request of the Turkmens that he subordinated. In this article, besides the activities of Abu'l-Ghazi as a politician, the process of writing *Shajara-i Tarâqima*, one of the works he handled as a scientist, and its content are discussed.

Keywords: Abu'l-Ghazi, *Shajara-i Tarâqima*, Oğuzname, Khiva Khanate

* * *

Bilindiği kadarıyla 12 elyazması bulunan *Şecere-yi Terakime*, *Oğuzname*'nin Türkmen rivayetidir. Ebu'l-Gazi'nin 1661 yılında tamamladığı bu kitabın ana kaynağı Reşidüddin'in *Camiü't-Tevarih* adlı eserinin giriş kısmındaki *Oğuzname* olup bunun yanı sıra

¹ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Esentepe Kampüsü, Serdivan/SAKARYA, e-posta: bcelik@sakarya.edu.tr

Türkmenler arasındayken topladığı yirmiye yakın rivayet ile dinledikleri de önem arz etmektedir.² Dolayısıyla eseri, daha şümüllü ve daha yakın döneme kadar Türkmen tarihinden söz etmesi bakımından Reşidüddin'in eserinden farklılık gösterir. *Şecere-i Terakime*'nin en iyi nüshası Taşkent nüshası olup diğer önemli bir nüshası ise Leningrad nüshasıdır. Nuri İşan Nüshası olarak da isimlendirilen Leningrad Nüshası 1937 yılında Türk Dil Kurumu tarafından faksimile olarak neşredilmiştir.³ Eser 2015 ve 2019 yıllarında yeniden basılmıştır.

Modern araştırma, inceleme ve çeviriler içerisinde en eskisi ve değerlisi şüphesiz Rus Türkolog Andrey Nikolayeviç Kononov (1906-1986) tarafından yedi nüsha karşılaştırılarak yapılan neşirdir.⁴ George Larry Penrose tarafından 1975 yılında Indiana Üniversitesi'nde yapılan doktora çalışması bir diğer önemli modern dönem incelemedir.⁵ Tezinde Penrose mevcut 12 nüshanın hepsini kullanarak eseri incelemiş ve İngilizceye tercüme etmiştir.

Türkiye'de ise ilk girişim Kononov neşri esas alınarak Muharrem Ergin tarafından yapılmıştır.⁶ Ondan sonra eser Zühal Kargı Ölmez tarafından farklı yayınevlerinden 1996,⁷ 2019,⁸ ve 2020⁹ yıllarında yayınlanmıştır. Ondan başka eserin 2011 yılında Nurer Uğurlu ve Orhan E. Vardar¹⁰, 2020'de Arif Acaloğlu,¹¹ 2021 yılında da Necati Demir¹² tarafından Türkiye Türkçesine aktarımları gerçekleştirilmiştir.

Şecere-i Terâkime esas itibarıyla Hilkatten 1661 yılına kadar Türkmenlerin tarihine adanmıştır. Çalışma Hz. Adem ile başlayarak Hz. Nuh'a kadar getirilmiş, sonrasında Nuh'un oğlu Yafes ile onun oğlu Türk üzerinden Oğuz Kağan'ın babası Kara Han'a kadar sürdürülmüştür. Sonrasında Oğuz Kağan'ın dünyaya gelişi ve tahta çıkışı ile devam etmiştir. Yaptığı fetihler ve verdiği ziyafeti müteakip oğlu Kün Han'ın iktidara geçişi anlatılmıştır. Oğuz'un oğul ve torunlarının zikri ile torunlarının adlarının manası ve damgalarından söz edilmiştir. Özellikle onun 24 Oğuz boyunun damgalarını vermesi esere ciddi değer katmaktadır. Yine onun en ilginç özelliklerinden birisi de Dede Korkut'tan söz etmesidir. *Şecere-i Terâkime*'ye göre, 295 yıl yaşayan Dede Korkut, İnal Yavı, oğlu Duyılı Kayı ile kardeşi İrki'ye vezirlik yapmıştır. Son olarak ise eserde Oğuz illerinde beylik yapan kızlar anlatılmıştır.

Moğol istilasına kadar Türkistan'da yaşayan Türkmenlerin tarihini öğrenmek nispeten daha kolay iken bu tarihten 16. yüzyılın başına kadar bu bölgede yaşayan Türkmenlerin, onların kabilelerinin, bu kabilelerinin göçlerinin hareketini takip etmemiz oldukça zordur. Ancak Ebu'l-Gazi'nin bu eseri ile diğer eseri olan *Şecere-i Türk* sayesinde Türkmen tarihini 16. yüzyılın başından itibaren inceleyebilmek daha mümkün hale gelmiştir.

Peki *Şecere-i Terakime* isimli bu eser nasıl bir ortamda ve niye yazıldı? Şimdi bu sorunun cevabını bulmaya çalışalım.

Aşağıda ayrıntılarından söz edeceğimiz, Türkmenlerin öldürülmesinden sonra Hive Hanlığı'nda yapılan düzenlemeler ülkeye huzur ve sükûnet getirmişti. Böyle bir ortamda Türkmen ulularından bir grup gelerek Ebu'l-Gazi'den bir istekte bulunmuşlardır. Eserinin önsözünde Ebu'l-Gazi Bahadır Han bu konuyu şu şekilde açıklar:

² A. Zeki Velidi Togan, "Ebülğazi Bahadır Han", MEBİA, c: IV, s. 81.

³ Ebülğazi Bahadır, *Şecere-i Terakime*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1937.

⁴ Rodoslovnaya Türkmen: Soçinenie Abu'l-Gazi Hana Hivinskogo, haz. A. N. Kononov, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSR, Moskova 1958.

⁵ George Larry Penrose, *The Politics of Genealogy: An Historical Analysis of Abu'l-Gazi's Shejere-i Terakima*, Indiana Üniversitesi, Doktora Tezi, 1975.

⁶ Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime: Türklerin Soykütüğü*, haz. Muharrem Ergin, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul [t.y.].

⁷ Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, haz. Zühal Kargı Ölmez, Simurg, Ankara 1996.

⁸ Zühal Ölmez, *Oğuzname Kaynağı Olarak Şecere-yi Terakime*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2019.

⁹ Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-yi Terâkime*, haz. Zühal Ölmez, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

¹⁰ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türklerin Şeceresi*, haz. Nurer Uğurlu, Orhan E. Vardar, Örgün Yayınevi, İstanbul 2011.

¹¹ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime: Türkmenlerin Soyağacı*, haz. Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

¹² Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime: Türklerin Soykütüğü*, haz. Necati Demir, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

“...Türkmenin hocaları ve şeyhleri ve beyleri benim tarihi iyi bildiğimi işitmişler. Sonra bir gün hepsi gelip arz kıldılar ki bizim içimizde *Oguzname* çoktur, ama hiç iyisi yok, hepsi yanlış ve birbirini tutmuyor, her birisi bir türlü ve bir doğru itibar kılınacak tarih olsaydı iyi olurdu diye ricada bulununca, onların ricalarını kabul kıldım.”¹³

Ebu'l-Gazi eseri yazmayı kabul etme nedenini de şu cümleleri ile ifade eder:

“Bu kitabın yazımından on yedi yıl önce Türkmenlerin tümü bize düşman oldukları için biz onları çok vurduk; bir keresinde Horasan'da Durun'a yakın Börme denilen suyun kenarında ordu kurup bizimle savaştılar. Tanrı (zaferi) bize verdi. Başından sonuna kadar bizim yüzümüzden iyi ve kötünden yirmi bin kişi kadar öldü. Onların içinde günahkarları da günahsızları da vardı. Peygamber der ki: 'İdhalu's-sururi fi kalbi mü'mini hayrun min ibadeti's-sakaleyni'. Anlamı şudur: 'Eğer bir kişi, bir Müslüman'ın gönlünü hoş ederse onun sevabı bütün insanoğullarının ve cinlerin Tanrıya hizmet (ederek kazandıkları) sevaptan daha çoktur.' İşte benim bu anlattıklarımla bilmediklerini öğrenen binlerce kişinin gönlü hoş olur. 'Eğer o katliamda günah işlenmişse bunun (bu anlattıklarımla) sevabı ona galip gelecek' deyip ve ayrıca bu kitabı okuyan bir kişinin bilmediklerini öğrenerek bizim ruhumuza fatiha okuyacağını Tanrı'dan ümit edip kitabı anlatmaya başladık ve kitaba *Şecere-i Terâkime* adını verdik.”¹⁴

Peki gerçekten böyle mi oldu ya da diğer bir ifadeyle eserin yazılmasının tek nedeni bu muydu? Ama bu sorulara yanıt vermeden önce o dönemki gelişmelere bir bakalım.

1511-1920 yılları arasında Amuderya deltasının aşağı mecrası boyunca uzanan Harezm bölgesini merkez edinen Hive Hanlığı, Türkistan Hanlıklarından birisidir. Konargöçer geleneklerin yoğun bir şekilde egemen olduğu Hive Hanlığı'nda yönetici kadro Özbeklerden olsa da, Türkmenler ve Sartlar da çoğu zaman varlıklarını hissettirmişlerdir. Kurulmasının hemen ertesinde hanlık, yoğun bir Özbek ve Türkmen nüfus akınına sahne olmuş, bu akış 17. yüzyılın başında Nogay Ordası'nın dağılmasına bağlı gelişmeler neticesinde özellikle Deşt-i Kıpçak'tan gelen yeni Özbek göçü ile tekrar yoğunlaşmıştır.¹⁵ Elbette bu göçler, hanlıkta büyük iktidar kavgalarına neden olmuş, bu durum da hanlığı ciddi manada etkilemiştir. Bu nüfus akınlarının yanı sıra 16. yüzyılın son çeyreğinde, o güne kadar Hazar Denizi'ne akan Amuderya Nehri mecra değiştirip Aral Gölü'ne dökülmeye başlamıştır. Bütün bu ve buna benzer gelişmeler tebliğimizizin ana karakteri olan Ebu'l-Gazi Bahadır Han döneminin ana gündem maddelerini oluşturmuş, onun ciddi manada bu sorunlarla ilgilenmesini gerektirmiştir.

Ebu'l-Gazi, böyle bir ortamda 16 Rebiyülevvel 1012/24 Ağustos 1603 tarihinde dünyaya geldi. Şehzadeliği döneminde başlangıçta başkent Ürgenç şehri olduğundan erken dönemini bu şehirde geçirdi. 12 veya 13 yaşına ulaşınca da Kat valiliği görevine atandı. Ancak çok geçmeden (muhtemelen 1616 yılında) soylu bir aileden gelmeyen anneleri nedeniyle taht hakkından mahrum kalacaklarını hesap eden ağabeyleri Habeş ile İlbars sultanlar Özbek (Uygur ve Nayman) kabilelerinin desteği ile isyan edince,¹⁶ Ebu'l-Gazi ile İsfendiyar, babaları Arap Muhammed Han'ın yanında onlarla mücadele etti.¹⁷ Ancak Arap Muhammed Han, Vezir şehrini onlara vererek asi iki oğlunu bir süreliğine teskin etse de, takriben beş yıl sonra onlar tekrar harekete geçerek Türkmenlerin

¹³ Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime: Türklerin Soykütüğü*, haz. Muharrem Ergin, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul [t.y.], s. 18.

¹⁴ Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-yi Terâkime*, haz. Zühal Ölmez, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020, ss. 215-216.

¹⁵ Nogay Ordası ve dağılma süreci için şu eserlere bakılabilir: Mehmet Alpargu, *Nogaylar, Değişim Yayınları*, İstanbul 2007; V. V. Trepavlov, *İstoriya Nogayskoy Ordi, Votoçnoy Literatura*, Moskova 2002.

¹⁶ Kaynaklarda isyanın bir diğer nedeni olarak komşu devletlerle barışçıl ilişkiler kurmak isteyen Arap Muhammed'in siyasetine karşı İlbars ile Habeş sultanların İran ve Mâverâünnehr toprakları üzerine yaptıkları seferler gösterilir. Bkz. Kononov, 1958, s. 9.

¹⁷ Arab Muhammed'in 7 oğlu vardı. Bu çocuklardan üçü Ebu'l-Gazi'den büyük (İsfendiyar, Habeş ve İlbars), üçü ise küçüktü (Şerif Muhammed, Harezmşah ve Avgan). Ebu'l-Gazi sadece İsfendiyar ile aynı anneden doğmuştu. Annesi Mihr Banu Hatun da babası gibi Cengiz soylu idi. Bkz. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk'ün Soyağacı*, haz. Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 195; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk'ün Soy Kütüğü*, haz. Necati Demir, Altınordu Yayınları, İstanbul 2020, s. 268.

desteğine sahip babalarını 1621’de yenilgiye uğrattılar. İlbars ile Habeş sultanlar tahttan indirdikleri babalarını başlangıçta Vezir şehrine yakın bir mahalde gözetim altında tuttular. Bu arada İsfendiyar Mekke’ye gitme bahanesiyle ülkeden ayrılarak Şah I. Abbas’a (1588-1629) sığınırken Ebu’l-Gazi de Buhara Hanlığı’na iltica etti.¹⁸ İmam-Kulu onu Semerkand’da ikamet ettirdi.

İlbars, Arap Muhammed’i çok geçmeden öldürse de asi kardeşlerin Hive Hanlığı’nda hükümleri ancak on sekiz ay sürdü ve bu süre sonunda İsfendiyar, Türkmenlere dayanarak ve bir miktar da Şah Abbas’tan askerî yardım alarak 1623’te yönetimi devraldı.¹⁹ Bunun üzerine ülkesine dönen Ebu’l-Gazi, başlangıçta ağabeyi ile sorunlar yaşasa da sonunda anlaşmış ve takriben üç yıl ağabeyinin emrinde Ürgenç vilayetini yönetmiştir. Ne var ki, ağabeyinin büyük destek gördüğü Mangışlak (Salorlar) ve Balhan Türkmenlerini sahiplenmesi ve Özbekleri ötelemesi, Özbekleri ona yaklaştırmış, böylece Ebu’l-Gazi ağabeyi ile arka arkaya iki savaş gerçekleştirmiştir. Ama savaşların ikisinde de mağlup olunca önce Kazaklardan İşim Han’a, ardından da Taşkent’te bulunan Tursun Muhammed Sultan’a sığınmıştır. Ardından Mâverâünnehr’e gitse de, 1629’da Hive Hanlığı’nda tekrar şansını denemek istemiş, ancak yine başarısız olarak ele geçirilmiştir. Bunun üzerine İsfendiyar Han onu Safevilere teslim etmiştir.²⁰ Ancak o sırada Safevi ülkesinde Şah I. Abbas ölmüş, yerine Şah Safi (1629-1642) yeni Safevi hükümdarı olmuştur. Şah Safi, Ebu’l-Gazi’yi İsfahan’da ikamet ettirmiştir. On yıl kaldığı İsfahan’da vaktini boşa geçirmeyen Ebu’l-Gazi burada Arapça ve Farsça kaynaklar topladığı gibi onları ayrıntılı şekilde incelemiştir.

1639 yılı yazında İsfahan’dan kaçan Ebu’l-Gazi ancak 1641 yılında Aral Özbeklerinin yanına ulaşabilmiştir. Ara dönemde, yani 1639-1641 arası, o önce Ersari Türkmenleri, sonra Teke Türkmenleri, son olarak da Kalmukların yanında kalmıştır. Ebu’l-Gazi’nin Kalmukların yanında olduğunu öğrenen ve İsfendiyar Han ile bir türlü yıldızları barışmayan Aral bölgesi Özbekleri, Kalmuk hanı Ho-Örlok’a hediyeler göndererek Ebu’l-Gazi’nin yanlarına gelmesine izin vermesini istemişlerdir.²¹ Böylece 1641’de Özbeklerin desteği ile Aral bölgesinde ağabeyine karşı isyan başlatan Ebu’l-Gazi’nin ne var ki başarılı olduğunu söylemek zordur.

Talih ancak İsfendiyar’ın 1642’de ölümü üzerine Ebu’l-Gazi’den yana dönse de bu sefer de Harezm’in merkezî topraklarında güçlerini korumak isteyen Türkmenler, Ebu’l-Gazi’ye itaat etmeyi reddedip hutbeyi Buhara Hanlığı tahtına yeni çıkan Nadir Muhammed Han (1642-1645) adına okutmayı tercih etmişlerdir. Bunun üzerine Ebu’l-Gazi Hive’ye iki sefer düzenlese de başarılı olamamıştır. Türkmenlerin bu başarısından beş ay sonra Nadir Muhammed en büyük oğlu Hüsrev Sultan’ın oğlu olan torunu Kasım Sultan’ı Hive Hanlığı yöneticiliğine atamıştır. Böylece Hive Hanlığı her ne kadar Buhara Hanlığı tabiiyetine geçmiş görünse de Türkmenler başta vergi tahsili olmak üzere hanlığın idaresini ellerinde tutmuşlardır.²²

Kasım’ın Hive’ye geldiğini öğrenen Ebu’l-Gazi ona karşı bir sefer düzenlemiş, karşısına çıkan orduyu yenilgiye uğratmış ancak Hive’yi almayı başaramamıştır.²³ Onun Hive’ye sahip olarak

¹⁸ Eskandar Beg Monshi, *The History of Shah Abbas the Great (Tarik-e alamara-ye Abbasi)*, tr: Roger M. Savory. Boulder, Colo.: Westview Press, 1978., c: II, ss. 1198-1199. İlbars babasını önce kör ettirmiş, ardından da öldürmüştür.

¹⁹ Esasında Özbeklerin önemli bir kısmının taraf değiştirip İsfendiyar’ı desteklemesi ile bu sonuç ancak alınabilmiştir. Yapılan mücadelede İlbars öldürülmüş, Habeş ise önce Karakalpaklara, sonra da Mangıtlara sığınmışsa da Mangıtlar onu İsfendiyar’a teslim etmişlerdir. İsfendiyar onu da öldürmüştür. Kononov, 1958, s. 12.

²⁰ Ebu’l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk’ün Soyağacı*, haz. Arif Acaloğlu, 2020, s. 215; Ebu’l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk’ün Soy Kütüğü*, haz. Necati Demir, 2020, s. 293. Ancak bazı kaynaklar 1629 yılında Ebu’l-Gazi hanlığa geldiğinde ağabeyi İsfendiyar’a gücünü kabul ettirdiğini, ikilinin Horasan üzerine başarılı seferler gerçekleştirerek Safevi Devleti’ni sıkıntıya soktuğundan söz ederler. Halbuki İsfendiyar, Safevi ülkesinden ayrılırken Şah Abbas’a birtakım sözler vermişti. O yüzden şimdi yaptıkları Safevilerce “Horasan İsyanı” olarak nitelenmiştir. Ancak Safevi Devleti ile ilişkilerini bozmak istemeyen İsfendiyar, Horasan’daki faaliyetlerin müsebbibi olarak Ebu’l-Gazi’yi gösterdi ve onu Safevilere rehin olarak gönderdi. Bkz. Kononov, 1958, s. 13.

²¹ Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Rıza Mirab Agahi, *Firdaws al-Iqbal: History of Khorezm*, translated from Chaghatay and annotated by Yuri Bregel. E. J. Brill, Leiden 1999, ss. 44.

²² Ebu’l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk’ün Soyağacı*, haz. Arif Acaloğlu, 2020, s. 220; Ebu’l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk’ün Soy Kütüğü*, haz. Necati Demir, 2020, s. 299.

²³ Ebu’l-Gazi, eseri *Şecere-i Türk*’te bu olayı kaleme alışından sonra vefat etmiştir. Bundan sonraki olayları yerine tahta geçen

bütün Hive Hanlığı hükümdarı olması ancak 1645 yılında Nadir Muhammed Han'ın ölümü üzerine gerçekleşebilmiştir.

Hükümdar olduktan sonra onun öncelikli meselesi, neredeyse yirmi yılı aşkın bir süredir hanlığa zarar verdiklerini düşündüğü Türkmenler olmuştur. Onları sorun olmaktan çıkarmak için Ebu'l-Gazi bir plan yapmış ve bu çerçevede eğer onlar kendisine tabi olursa onlara dokunmayacağına ilan etmiştir. Aslında Türkmenlerin de çok fazla seçeneği kalmamıştır. Güvendikleri Buhara Hanlığı yönetiminin artık kendilerine bir desteği söz konusu değildi. Kendi başlarına da Ebu'l-Gazi ile mücadele edebilecek güçleri yoktu. O yüzden mecburen de olsa Ebu'l-Gazi'nin teklifini kabul ettiler. Ebu'l-Gazi Hive'nin güneyindeki Hezaresb şehrinde onlar için bir ziyafet tertip edeceğini duyurmuş ve onları davet etmiştir. Onlar ziyafette iken Özbeklerden teşkil ettiği askerlerini Türkmenlerin üzerine yönlendirerek onlardan bin ila iki bin kişiyi öldürmüştür.²⁴

Türkmen meselesinin tam olarak çözülmediğini düşünen Ebu'l-Gazi Bahadır Han, hanlıkta büyük sıkıntılar çıkarıp şimdi Tecen bölgesinde yaşamlarını sürdüren Türkmenler üzerine yürüyerek onları mağlup etmiştir. Ardından Bami-Burma'daki Türkmenlere hücum ederek onları tedip etmiştir. 1651'de ise Atrek ve Gürgen'de yaşayan Türkmenleri etkisiz hale getirmiştir. 1653'te de İmreli ve Sarık Türkmenleri Ebu'l-Gazi'nin hışmına uğramışlardır.

Ebu'l-Gazi hareket noktasının en başına Türkmenleri koyarak öncelikle ülkesinin güvenliği ni temin etmeyi amaçlamış, bunun yanı sıra da elde edilen ganimetlerle destekçilerini ödüllendirmiştir. Tahta çıkmasından sonraki takriben dokuz yılını Türkmen meselesine özellikle hasreden Ebu'l-Gazi Bahadır Han, kendi ifadesine göre bir seferinde onlardan 20.000 kişiyi öldürmüştür.²⁵ Esasında *Şecere-yi Terakime*'nin de yazılış hikayesi böyle başlamıştır.

İçinden çıktığı hanedandan daha fazla bir üne sahip olan Ebu'l-Gazi Bahadır Han, bunu belki de hükümdarlığından ziyade ilmi yönüne borçludur. Yine kendi ifadesine göre, kendisine üç çeşit ilim bahşedildiğini belirtir. Bunlardan birincisi askerlik sanatına tam anlamıyla vukufiyettir. İkincisi mesnevi ve kaside gibi her türlü manzum eser yazabilme kabiliyeti ile Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine hakimiyettir.²⁶ Üçüncüsü ise Hilkatten kendi zamanına değin İran, Turan, Moğolistan ve Arabistan padişahlarının terceme-i hallerini bütün teferruatıyla bilmesidir.²⁷

Askerlik sanatı kadar ilmi inkişafının ve pek çok dil bilmesinin arka planında onun şehzadeligi sırasında aldığı ciddi eğitimin yanı sıra takriben 1621 yılından 1641 yılına kadar, Buhara Hanlığı, Safevi Devleti, Kazaklar, Türkmenler ve Kalmuklar arasında geçirdiği yirmi yıllık sürgün hayatının çok önemli bir yeri vardır. Gittiği yerlerde Ebu'l-Gazi boş durmamış, oranın diline vukufiyetini artırmaya çalıştığı gibi oradaki ilmi eserleri tetkik ederek notlar almıştır. Buna Türkmenler arasında kaldığı dönemde topladığı çok sayıda zengin, tarihî ve destanî rivayetler de dahildir.²⁸ Bu hareketi onu hem ilmi bakımdan derinleştirdiği gibi hem de ileride kaleme alacağı eserlerinin altyapısını oluşturmuştur. Bir hükümdar olsa da bu sayede o iki önemli eser kaleme almıştır. Bunlardan birincisi *Şecere-i Türk* olup ikincisi *Şecere-i Terakime*'dir ki tebliğimizin konusunu oluşturmaktadır.

oğlu Anuşa Muhammed Bahadır Han, Ürgençli alimlerden Mahmud b. Molla Muhammed Zaman Ürgencî'ye devam ettirmiştir. Eser 1665 yılında tamamlanmıştır.

²⁴ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk'ün Soyağacı*, haz. Arif Acaloğlu, 2020, s. 222-223; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk'ün Soy Kütüğü*, haz. Necati Demir, 2020, s. 302.

²⁵ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime: Türkmenlerin Soyağacı*, haz. Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 8; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime: Türklerin Soykütüğü*, haz. Necati Demir, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, s. 46; Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-yi Terakime*, haz. Zühal Ölmez, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 215-216.

²⁶ Esasında Ebu'l-Gazi eserinde bu dilleri sayarken Moğol dilini koymamıştır. Ama eserinin başka yerinde Kalmuklar arasında yaşarken Moğol dili ve kültürünü ciddi manada öğrendiğini belirtmektedir. Bkz. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk'ün Soyağacı*, haz. Arif Acaloğlu, 2020, s. 39; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk'ün Soy Kütüğü*, haz. Necati Demir, 2020, s. 65.

²⁷ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk'ün Soyağacı*, haz. Arif Acaloğlu, 2020, s. 14; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk'ün Soy Kütüğü*, haz. Necati Demir, 2020, s. 30.

²⁸ Ebülгази Bahadır Han, *Şecere-i Terakime: Türklerin Soykütüğü*, haz. Muharrem Ergin, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul [t.y.], s. 11.

Ancak makalemizin ana sorusu olan *Şecere-i Terakime*'yi kaleme almasındaki tek neden yukarıda sözünü ettiğimiz Türkmenlere karşı duyduğu bu acı hissiyat olmasa gerektir. Çünkü Ebu'l-Gazi'nin Türkmenleri tam anlamıyla hanlığa tabi kılmayı başaramayıp Mangışlak bölgesini Salur Türkmenlerinin kontrol etmeye devam etmesi, Kalmuk saldırılarına karşı Türkmenlere ihtiyaç duyması, neredeyse hanlığın tüm batı ve güney sınırlarının Türkmenlerle çevrili olması, güçlü bir komşu olan Buhara Hanlığı'nın varlığı, Rusya ile ticaretin geliştirilebilmesi gibi nedenler onu Türkmenlerle en azından hanlığının sonuna doğru arasını düzeltmek zorunda hissettirmiştir.²⁹ Dolayısıyla politika değiştirmesinin en kolay çıkış yolu ve başlangıç noktası olarak onlar için bir eser yazması uygun olacaktı. Dolayısıyla ve kanaatimizce onun Türkmenleri katletmesi nedeniyle duyduğu ıstırap kadar belki de daha fazlasıyla onları hanlığa bağlama gayreti ve onlardan yararlanmak isteği *Şecere-i Terakime*'yi yazmasında etkili olmuştur.

Kaynaklar

1. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime: Türklerin Soykütüğü*, haz. Necati Demir, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.
2. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime: Türkmenlerin Soyağacı*, haz. Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.
3. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk'ün Soy Kütüğü*, haz. Necati Demir, Altınordu Yayınları, İstanbul 2020.
4. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Türk'ün Soyağacı*, haz. Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.
5. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türklerin Şeceresi*, haz. Nurer Uğurlu, Orhan E. Vardar, Örgün Yayınevi, İstanbul 2011.
6. Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-yi Terâkime*, haz. Zühal Ölmez, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
7. Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, haz. Zühal Kargı Ölmez, Simurg, Ankara 1996.
8. Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime: Türklerin Soykütüğü*, haz. Muharrem Ergin, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul [t.y.].
9. Ebülğazi Bahadır, *Şecere-i Terakime*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1937.
10. Eskandar Beg Monshi, *The History of Shah Abbas the Great (Tarik-e alamara-ye Abbasi)*, c: II, tr: Roger M. Savory. Westview Press, Boulder, Colorado 1978.
11. Ölmez, Zühal, *Oğuzname Kaynağı Olarak Şecere-yi Terakime*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2019.
12. Penrose, George Larry, *The Politics of Genealogy: An Historical Analysis of Abu'l-Gazi's Shejere-i Terakima*, Indiana Üniversitesi, Doktora Tezi, 1975.
13. Rodoslovnaya Türkmen: Soçinenie Abu'l-Gazi Hana Hivinskogo, haz. A. N. Kononov, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSR, Moskova 1958.
14. Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Rıza Mirab Agahi, *Firdaws al-Iqbal: History of Khorezm*, translated from Chaghatay and annotated by Yuri Bregel. E. J. Brill, Leiden 1999.
15. Togan, A. Zeki Velidi, "Ebülğazi Bahadır Han", *MEBİA*, c: IV, s. 79-83.

²⁹ George Larry Penrose, *The Politics of Genealogy: An Historical Analysis of Abu'l-Gazi's Shejere-i Terakima*, Indiana Üniversitesi, Doktora Tezi, 1975, s. 35-36.